

**NİZARİ İSMAILİLERİ, HURUFİ VE BEKTAŞİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ANADOLU
ALEVİLİĞİNE İLİŞKİN YENİ BİR DEĞERLENDİRME**

Hulusi YILMAZ*

Özet

İsmaililik Anadolu'yu Suriye'den başlayarak Azerbaycan da dahil olmak üzere çevreleyen bir inanç grubudur. İsmaililiğin Anadolu'daki dini inançlara etki etmesi kaçınılmazdır. Anadolu Alevi Bektaşî dini grupları hulul, tenasüh, ahiret inançları bakımından ve kadın erkek toplu ibadet biçimleri ile Nizari İsmaililerine benzemektedirler. Özellikle Babagan Bektaşîleri hem inanç hem de daha belirgin bir biçimde namaz ibadeti ile Nizari İsmaililerine benzemektedir. Nizari İsmaili namaz yorumu ile Babagan Bektaşî namaz yorumu arasındaki benzerlikler vakit, şekil ve içerik olarak ortaya çıkmaktadır. Nizari İsmaililerinin Hurufî tarikatında yer edinmeleri ve bu tarikatın Balkan coğrafyasında etkin olmasıyla Babagan Bektaşîleri İsmaili etki altında kalmıştır. Nizari İsmaililiği ile Anadolu Aleviliği namaz yorumları, farklı başka bir dini gruba, muhtemelen Karmati İsmaililerini akla getirmektedir. Hacıdede ve Şeyhkoyun köylerindeki Babagan Bektaşîlerinin namaz ibadetlerinin uygulanış biçimleri ile Nizari İsmaili etkileri göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler:Babagan Bektaşîleri, Nizari İsmaililiği, Namaz

Abstract

İsmailism is a belief system which surrounds Anatolia including Syria and Azerbaijan. Thus, it inevitably has influenced the other belief systems in Anatolia. Anatolian Alevi Bektashi religious communities for instance, resemble Nizari İsmailis in terms of beliefs regarding hulul (antropofornism), reincarnation and afterlife, besides practices like men and women praying together. Specifically Babagan Bektashis resemble Nizari İsmailis in respect to both belief and more specifically namaz. Similarities between the namaz versions of Nizari İsmailis and Babagan Bektashis are time, pattern and content of namaz. When Nizari İsmailis gained ground in Hurufî sect which proceeded to be affective in the Balkans, Babagan Bektashis were inspired by İsmailism. Namaz versions of Nizari İsmailism and Anatolian Alevism remind another religious group e.g. Karmati İsmailis. Namaz practices of Babagan Bektashi residents of Hacıdede and Şeyhkoyun villages are significant with regard to having the characteristics of Nizari İsmailism.

Key words: Babagan Bektashis, Nizari İsmailism, Namaz

Giriş

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yrd.Doç.Dr., h.yilmaz@nevsehir.edu.tr

Aleviliği Orta Asya kökenlerine göndermede bulunarak açıklama fikri Fuad Köprülü'ye kadar dayanır. Köprülü, senkretik ve heterodoks olarak nitelendirdiği Türk halk İslâmı ile İslâm öncesi Türk inançları arasında doğrudan bir bağ kurmuş, ikisi arasında bir devamlılık tasavvur etmiştir. Yani Türk halk İslâmı, Orta Asya menşeli Yesevîlik tarikatı örtüsü altında korunduğuna ve aktarıldığına inandığı Orta Asya Şamanizminin bir uzantısıdır. Köprülü bu konudaki fikirlerini 15. yüzyılın sonlarında kaleme almış, Hacı Bektaş-ı Veli'yi Ahmet Yesevi'nin müridi olarak tanıtan Velayetnamesine ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine dayandırmıştır. Bu fikrin temsilcileri olarak İrene Melikoff ve Ahmet Yaşar Ocak¹, Alevi-Bektaşî menkıbelerinde ve inançlarında doğa kültleri ve İslâm öncesi dönemlerde Şamanlara atfedilen keramet motifleri ve benzeri ek bulgular tespit etmek suretiyle Köprülü'nün tezini işlemeyi ve geliştirmeyi sürdürmüşlerdir (Karakaya-Stump,2015,ss.185-188).

Ayfer Karakaya-Stump'a göre, Aleviliğin kökeni hususunda (muhtemelen kendisinin merkezde olduğunu düşündüğü) yeni bir paradigma daha gelişmektedir. Alevi dede ocaklarının ellerinde bulunan secere ve icazetnameleri inceleyerek ileri sürdüğü bu teze göre, Aleviliğin menşei Orta Asya'dan ziyade geniş Ortadoğu coğrafyasında aranmalıdır. Karakaya-Stump, Vefai tarikatının XI. ve XV. yüzyıllar arasındaki Anadolu dini yaşayışına olan etkisine dikkat çeker. Bu etkinin ve Anadolu dini yaşayışının heterodoksi kavramıyla açıklanamayacağına işaret ederek Cemal Kafadar'dan aldığı "metadoksi" kavramına başvurur. 1499 tarihli bir Vefai icazetnamesini ve dönüştürülmüş/tahrif edilmiş diğer Vefai icazetnamelerini bu iddiasına dayanak yapar. Dede Garkın Ocağı'na ait 1499 tarihli Vefai icazetnamesinde hem Sünni hem de Alevilerce saygın isimlerin bir arada zikredilmesini şu şekilde yorumlar:

"...Hz. Muhammed'e ailesine ve ashabına ek olarak hem Sünnilerin kabul ettiği şekliyle ilk dört halifeye, hem de bilhassa Şiiler ve Aleviler için önemli dini figürler olan İmam Hüseyin, İmam Hasan ve Peygamberin amcaları Hamza'ya ve Abbas'a salat ve selam okunmaktadır. Mezhepsel açıdan nispeten eklektik bu dini figürler kombinasyonu Vefai mirasının 11. yüzyıl Irak coğrafyasından Moğol sonrası Anadolu'na yayılış sürecinde (nominal?) Sünnilikten mezhebi anlamda sınırların grileştiği bir "metadoksiye" ve oradan, Osmanlı-Safevi rekabeti sonrası keskinleşecek bir Şii/Ali-ci görüntüye evrilişinin yansımaları olarak okunabilir..." (Karakaya-Stump,2015,s.192).

Karakaya-Stump, Vefai tarikatının XV. yüzyılın ortalarından itibaren İç ve Doğu Anadolu'da yayılmış muhtelif kollarının Safevi önderliğindeki Kızılbaş hareketi ile bütünleşmiş, zamanla bu hareket içinde eriyip bağımsız tarikat kimliklerini kaybetmiş ve nihayet Alevi ocaklar sisteminin birer unsuruna dönüşmüş olduklarını söyler (Karakaya-Stump,2015,s.194).

¹ Ahmet Yaşar Ocak, her ne kadar bu paradigmanın temsilcisi olarak kabul edilse de İsmaililiğin ve Nizari İsmaililiğinin Anadolu Aleviliğine etkisinden bahsederek, klasik paradigma için anomali sayılacak iddiaları ortaya atar(Ocak,2013,ss.251-260).

Karakaya-Stump'ın yeni bir paradigma olarak öne sürdüğü tez aslında, kendisinin klasik Orta Asya paradigmasının temsilcisi olarak tanıttığı A.Yaşar Ocak tarafından ilk olarak 1978 yılında kaleme aldığı doktora tez çalışmasında gündeme getirilmiştir (Ocak,1989). Ocak'ın, Köprülü ve Melikoff'un Orta Asya tezini terk edişini "Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfiik: Kalenderîler" (Ocak,1992) adlı eserinde görüyoruz. Bu eserde, İslam'ın ilk yüzyıllarında Irak, İran ve Maverâünnehir Bölgesi'ndeki Melamiliğin, Zerdüştlük, Budizm ve Manihaizm'in Kalenderîliği doğurduğunu; bazı ufak farklılıklarla Haydariliğin, Rum Abdallarının, Camiliğin, Torlakların ve Şemsilerin aslında Kalenderîliğin farklı yorumlarından başka bir şey olmadığını söyler. Yine aynı eserde, Hacı Bektaş'ın aslında Vefai (Haydari) bir Kalender Şeyhi, Bektaşiliğin Kalenderîliğin bir kolu, Hacı Bektaş'ın Kalenderîliğinden dolayı mücerret (evlenmemiş) olduğunu, Hacı Bektaş'ın Sünnilik ile hiçbir alakasının olmadığını vurgular (Ocak,1992). Aynı şekilde, Türkiye'nin popüler tasavvuf tarihine yeni bir yaklaşım olarak Anadolu Aleviliğinin kökenlerinde Vefai tarikatının ciddi bir yer tuttuğunu 2005 yılında *Mesogeios* dergisinde yayınladığı makalede bildirir (Ocak,2005). Ayrıca, 2010 yılında özellikle Vefai belgeleri eşliğinde Dede Garkın ve Vefailiği anlatan bir kitapla Alevi ocaklarıyla bağlantısını ayrıntılı olarak ortaya koyar (Ocak,2011). Dolayısıyla, Karakaya-Stump yeni bir paradigma geliştirmekten çok Ocak tarafından ileri sürülen paradigmanın geçerliliğini güçlendirecek bir çalışma yapmıştır.

Bugün Aleviliğin kökenlerine ilişkin henüz anlaşılmamış olan tarafların açıklığa kavuşturulmasında Orta Asya paradigması yetersiz kalmaktadır. Mesela, Hacı Bektaş Veli'ye isnat edilen Makâlât'tan yola çıkılarak Orta Asya paradigması tercih edildiğinde Alevilik, Yeseviliğe dayanmaktadır. Dört kapı kırk makam Yeseviliğe ait bir kurgudur. Bu paradigmada ısrar edenler için, Makâlât'ın içeriğinde dört kapı kırk makamdan biri olan birinci şeriat kapısına ait namaz, ramazan orucu, hacca gitmek gibi Sünni akideye uygun ritüellerin bu kitapta bulunması normaldir, hali hazırdaki Anadolu Aleviler'inin bugünkü uygulamaları bunların ısrarla yanlış yorumlanmasından kaynaklanır. Kuram ile pratik arasındaki bu zıtlık, ikisinden birini inkâra zorlamaktadır. Ya kitap ya da Aleviler hatalıdır; Alevilerin şuurunun küllendiğini düşünmek paradigmanın sıhhati açısından önemli görünüyor. Aynı olgu Orta Doğu paradigması ile düşünüldüğünde, Aleviliği etkileyen dini cereyanların başında İsmaililik gelir. Alevilerin bugünkü ibadet yorumları bu paradigmaya uygundur. Fakat Velayetname ve özellikle Makâlât gibi kaynak kitapların pratikle uyuşmamasını nasıl açıklarız?

Rıza Yıldırım, yukarıdaki iki farklı paradigmanın boşluklarını doldurur nitelikteki değerlendirmesi ile konuyu biraz daha anlaşılır hale getirmektedir. Yıldırım, Velayetname'nin eklektik bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Hacı Bektaş-ı Veli'yi Hoca Ahmet Yesevi'ye bağlayan ilk bölümün eserin geri kalanından kopuk olduğundan bahseder. Anadolu Aleviliğini Hoca Ahmet Yesevi'ye bağlama hadisesinin sonradan gelişen bir vaziyet alış olduğundan söz eder (Yıldırım,2014,s.115). Makâlât konusu ise biraz daha muğlaktır. Makâlât'ın halen Hacı Bektaş Veli'ye aidiyeti tartışmalı bir konudur. Yıldırım, "en geç XV. yüzyılın başlarından itibaren Bektaşî tekkelerinde çoğaltılarak okunagelmış olan Makâlât'ın, Hacı Bektaş'ın müritlerine verdiği derslerin derlenmesinden ibaret

olmasa bile –ki böyle olması daha güçlü bir ihtimaldir- Bektaşî inancı hakkında otorite olarak kabul etmek için yeterli” şeklinde ifade eder. Makâlât’da Alevî/Şîî ton sezmenin mümkün olmadığından, Dört kapı ve kırk makamın hiçbir aşamasında Ali’ye ya da evladına referans verilmediğinden bahseder (Yıldırım,2014,s.116).

Yıldırım’a göre Alevî kültürü Anadolu’ya üç aşamada girmiştir. Birinci aşama, XIII-XIV. yüzyıllar arasında olup Alevî/Şîî öğeler Anadolu’da hâkim İslâm algısı çerçevesinde rahatlıkla kabul edilebilecek bir mahiyettedir. Merkezi güçten yoksun bir din anlayışı ve Türkmen yaşam tarzının gerektirdiği serbestiyete müsaade eden bir “Sünnilik” içinde “Alevî Kültürü” yaşama imkânı bulmuştur. İkinci aşama, XV. yüzyılda abdallar arasında “Tasavvufî Aleviliğin” gelişmesi ile gerçekleşmiştir. Ali’ye (ve evlatlarına) kutsiyetle beraber ontolojik bir üstünlük atfedilmiştir. Üçüncü aşama ise, Safevî propagandası ile beraber mezhebi-siyasi Şîîliğin (Rafizilik) bazı unsurlarının Anadolu’ya girişiyle tamamlanmıştır (Yıldırım,2014,ss.93-124). Yıldırım’ın bu teorisine göre Makâlât, Aleviliğin Anadolu’ya yerleşme sürecinde ilk aşamanın ürünü olarak görülebilir. Fakat Makâlât’ın içeriği tahmini olarak Hacı Bektaş Veli’nin yaşamının bir uygulaması ise Şeriat makamının Sünnî akideye uygun uygulamaları niçin yazılı herhangi bir metinde geçmez ve müridleri –ki her biri bir dede ocağı olmuştur- neden uygulamazlar? Kaldı ki Hacı Bektaş’ın Sünnilikle alakası olmayan bir Kalenderî dervişi olduğu hatırlanacak olursa, kitabın Hacı Bektaş’a ait olduğu meselesi halen devam edecek gibi görünmektedir.

Anadolu Alevileri’nin inanç ve ibadet kökenlerini açıklama gayretleri Orta Asya paradigmasından ziyade Ortadoğu paradigmasına doğru kaymaktadır. Ortadoğu coğrafyasında Anadolu Aleviliği ile özellikle Nizari İsmailileri arasında önemli benzerlikler olduğuna dair araştırmalar belirli bir yekûn oluşturmaktadır.

Nitekim Avcu, Aleviliğin kökenlerine ilişkin olarak daha erken bir döneme işaret eder. İslâm’ın İsmailî yorumu ile Türklerin tanışması Karmatiler ile olmuştur. 899 yılında İsmailî davetin başında bulunan Ubeydullah el-Mehdi’nin imamet öğretisinde yaptığı köklü değişiklikleri kabul etmeyen Hamdan Karmat ve taraftarları Irak’taki daveti Karmatilik adıyla bağımsız bir harekete dönüştürmüştür. İsmailîler bu tarihten itibaren Fatımîler ve Karmatiler olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Karmatî İsmaililiğin kendisine dayandığı ilk İsmailî fikirler Maniheizm, Sabiilik ve Deysaniyye gibi akımların İslâm düşüncesiyle harmanlanması sonucu teşekkül etmiş olup kurtuluş için ilahî kaynaklı gizli bilginin elde edilmesi gerektiği tezine dayalı düalist bir karakter taşımaktadır. Horasan-Mâverâünnehir bölgesinin İsmailî dailerî Nesefî ve Sicistânî ile birlikte, X. yüzyılın başlarından itibaren gnostik tabiatlı ilk İsmailî fikirler Yeni Eflatuncu bir bakış açısıyla yeniden yorumlamışlardır. Horasan- Mâverâünnehir’de Karmatilik İsmailî davetin (İsfahan, Hamedan, Kum, Kerec, Rey ve Cibal) Horasan’a girişi IX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş ve davet, XI. yüzyıla kadar bölgede hakim olmuştur. İsmailî davetin Cibal ve Horasan bölgesindeki en önemli merkezi

Rey'dir. Davet Cibali'e, Horasan'ın pek çok bölgesine ve Azerbaycan'a buradan yayılmıştır (Avcu,2010,ss.199-246).

Osmanlı topraklarında yayılan Şii fikirlerin kaynağında İsmaililiğin olduğu fikri Ahmet Yaşar Ocak tarafından da paylaşılmaktadır. Özellikle Şah İsmail'in yürüttüğü propagandanın içerik ve işleyiş bakımından İsmaili dava yapılanmasına benzediğini vurgulayan Ocak, böyle bir anlayışın İmamiye Şia'sında bulunmadığından hareketle Şah İsmail'in esas olarak Nizari İsmaili Öğretilerin etkisinde kaldığını ileri sürmektedir. Buna ilaveten, kimi inançlar ve ibadet telakkileri de Nizari İsmaili etkiyi düşündürmektedir. Ocak bu bağlamda, Alevi-Bektaşî inancının esaslarından gördüğü hulûl ve tenasüh gibi bazı inanç unsurları ile namaz kılmak, ramazan orucu tutmamak gibi şer'i emirlere uymamayı İsmaililik'le ortak noktalar olarak değerlendirmektedir. Ocak'a göre Suriye bölgesinde öteden beri yaygın bulunan Nizari İsmaililer Vefaiye tarikatını etkilemişler, bu kanalla da Anadolu'daki tasavvuf zümrelerine tesir etmişlerdir (Ocak,2010,ss.11-26).

Ocak, Nasır-ı Hüsrev'in (öl.1072 veya 1077) Bedehşan'daki faaliyet döneminden itibaren Türklerin İsmaililiğin tesirine maruz kalmış olabileceklerini düşünür. İsmaililiğin Nizari kolunun ise İran'dan Türklerin yaşadığı Orta Asya'ya ve Anadolu'ya nüfuzunun, esas itibariyle ancak Moğolların 1256'da Alamt'u tahriplerinden sonra, oradan kaçıp dağılan ve kendilerini sufi kisvesi altında gizleyen dailer aracılığıyla gerçekleşmiş olabileceğini tahmin eder (Ocak,2013,ss.251-260).

Resul Ay ise, dini inanış ve ibadet bakımından Anadolu Alevileri ile Ehl-i Hakları, Irak'ta Kakaî ve Şabakları, Suriye ve Lübnan'da eski Batınî –İsmaili gelenekle daha doğrudan alakalı Nusayri ve Dürzileri ortak bir üst kimliğin farklı türevleri olarak görmektedir. Ortak kimliğin tipik görünümleri hulûl, tenasüh ve Hz. Ali'nin bir çeşit ilahlığı ile bir takım ritüellerdir. Bu gruplar, kendi aralarında bazı anlam ve uygulama farklılıkları görülse de namazı genellikle niyaz ve dua şeklinde alırlar (Ay,2015,ss.77-92).

Bu bölgedeki inanç hareketlerini inceleyen araştırmacılardan Ayşe Atıcı Arayancan, Nusayrilik ve Nizari İsmailileri için, Fatımi iktidarından kurtularak Suriye bölgesinde benzer propagandalar yürüterek iktidar mücadelesi verdiklerinden bahseder. Suriye bölgesinde XI. yüzyıldan itibaren bu iki İsmaili grup birbirleri üzerinde itikad, düşünce ve inanç yapılanmaları açısından benzer anlayışa sahip olmuşlardır. Suriye Nizari İsmailileri, Mustali ve Dürzi gibi bazı kollarıyla kısa süre de olsa birleşmişler ve İsmailiye'nin, İslam anlayışından kısmen uzaklaşan guruplardan etkilenmişlerdir (Arayancan,2010, ss.183-198).

Cennet-Cehennem anlayışı dolayısıyla ahiret inancı, hulul, tenasüh, ruh göçü, kadın-erkek toplu ibadet edilmesi ve namazın salât yani dua olarak anlaşılması Anadolu Alevileri ile Nizari İsmaililerin inançları arasındaki ortak noktaları oluşturmaktadır (Yılmaz,2009,s.129). Bu düşüncelere halen ortak olmakla birlikte, Nizari İsmailileri Anadolu'ya etki ederken hali hazırda Anadolu'da bir İsmaili etkinin

zaten var olduğunu düşünüyoruz. Bize göre Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde yaşayan Türk grupların üzerinde etkili olan Karmati İsmaililiğidir. Ocak'ın Nasır-ı Hüsrev'in (öl.1072 veya 1077) Bedehşan'daki faaliyet döneminden itibaren Türklerin İsmaililiğin tesirine maruz kalmış olabilecekleri şüphesi ile Avcu'nun Horasan- Mâverâünnehir'de Karmatilik İsmaili davetin Horasan'a girişinin IX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş olduğu ve XI. yüzyıla kadar bölgede hakim olduğu bilgisi dikkate alınır, Anadolu Aleviliğini aslen Karmati İsmaililiği ile ilişkilendirmemiz gerekir. Nizari İsmaililiği Hurufilik marifetiyle Anadolu'ya sonradan girmiştir. Saha çalışmasında görebildiğimiz kadarıyla, namaz ibadeti Anadolu Alevilerinden çok Hurufilik etkisinde kalan Babagan Bektaşileri ile daha çok benzerlik göstermektedir. Aynı yorum Anadolu Aleviliğinde olmadığına göre Anadolu Aleviliğinin kökenlerini başka dini grupların etkisiyle açıklamamız gerekir. Dolayısıyla, Nizari İsmaililiğinin etkisini kabul etmekle birlikte namaz ibadetinin bire bir aynı olmayışının bir sonucu olduğu kanaatindeyiz. Buna göre:

1. Anadolu Aleviliği tarihen Nizari İsmaililiğinden önce inanç ve ibadet anlayışını geliştirmelidir. Muhtemelen bu IX. ve XI. yüzyıl Horasan Karmati-İsmaili yorumudur.
2. Namaz ibadeti yorumu da muhtemelen IX. ve XI. yüzyıllar arasında oluşmuş ve XI. yüzyıldan sonra Vefai tarikatı marifetiyle pekiştirilmiştir.

İddialarımızı dini grupların ibadet tarzları ve özellikle namaz yorumlarının bir izlek oluşturduğu ve bu izi takip ederek onların tesir sahalarını takip edebileceğimiz varsayımı üzerine kurduk.

Saha çalışmamızı yukarıdaki iddialarımızı desteklemek üzere Babagan Bektaşi kültürünü yansıtan Şeyhkoyun ve Hacidede köylerinde etnografik gözlemlerimizin yanında önceden görüştüğümüz kişilerin izinlerini alarak ses ve video kayıtlarını deşifre ederek yorumladık.

1- Bektaşilik ve İbadet Tarzları

Bektaşilik Hacı Bektaş Veli'ye nispetle ortaya çıkmış bir tarikattır (Ocak, 1989b,s.373). Geniş örgütlenmeye sahip Bektaşi tarikatında Hacı Bektaş Veli'nin makamının iki ana kol tarafından temsil edildiği görülür. Tarikatın iki ana kola ayrılmasının sebebi Hacı Bektaş'ı ve tarikatı kimin temsil ettiği itilafından kaynaklanır. Birinci kola göre, Hacı Bektaş Kadıncık Ana ile evlenmiş ve bu evlilikten Çelebi'lerin atası olacak olan çocuklar doğmuştur. Çelebiler, Hacı Bektaş'ın evlendiğini ve çocuklarının olduğunu, kendilerinin de bu soydan geldiklerini iddia ederler. Hacıbektaş'taki Ana-evi Çelebilerin varlığını sembolize eder (Melikoff,1999,s.254). Çelebiler daha çok Anadolu'daki Alevi köyleri tarafından önder olarak tanınır. Çelebiler bu köylerde hizmet gören ocakların Dede'lerini atarlar, ayrıca kendilerine bağlı tekkeleri de yönetirler (Yıkılmış,2014,s.52).

İkinci kolun iddiası, Hacı Bektaş'ın evlenmediği ve çocuk sahibi olmadığı fikrine dayanır. Kendilerine 'yol evladı' denilen bu tarikat mensupları, Bektaşiliğin Babagan kolunu , oluştururlar ve seçimle posta otururlar. Kendilerini tanımlarken "Bektaşi" sözcüğünü kullanmayı yeğlerler

(Yaman,2012,s.23). Bektaşî olarak adlandırılan Balkan Bektaşî zümrelerince tanınırlar (Birge,1991,s.93). Babagan Bektaşîleri yaygın olarak, daha çok merkez Dimetoka olmak üzere Güney Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, eski Yugoslavya ve Kuzey Batıya doğru Macaristan'a kadar bir hat üzerinde yerleşmişlerdir (Bahadır,2002,s.134).

Çelebi Bektaşîlerinin dini inaçları ve ibadetleri Anadolu Aleviliğine benzemektedir. Özellikle namazla ilgili yorumları hemen hemen aynıdır. Namazın aslının salat olduğunu bunun da dua olarak anlaşılması gerektiğini söylerler. Nitekim, Hamdullah Çelebi 1826'da Hacıbektaş dergahında postnişin olarak bulunurken, Dergah kapatıldıktan sonra 8 arkadaşı ile birlikte tutuklanır. İdamla yargılanıp din dışılıkla suçlanan Hamdullah Çelebinin Kadı ile namaz hakkındaki konuşması iddiamızı kanıtlar niteliktedir:

"...Kadı, sorularının devamında ise, Hamdullah Çelebi 'ye neden mensuplarının namaz kılmadığını bu nedenle kendilerinin zındık, dinsiz olduklarını iddia eder. Hamdullah Çelebi ise verdiği cevapta; bizler sâlat-ı daimdeyiz. Daima Allah'la beraberiz. Sâlatı inkâr etmiyoruz. Cem cemaatimizin toplantısında Türkçe dua ettiğimiz doğrudur... Kuran'ın dua olan kısımlarını okuruz." (Özmen,2008,s.105).

Namaz ile ilgili diğer bir tartışmada Hamdullah Efendi verdiği bir cevapta ise:

"Biz Müslümanlar dergahımıza gelen bacılarla, kardeşlerle Allah'ın birliğine inanan kişileriz. Ecdadım Muhammed'in peygamberliğine inanırız. Kitabullahtan ayrılmayız... Gündüzleri oğuzlarımız işiyle meşguldür. Geceleri yolumuza erkanımıza katılmaya niyet ederiz. Kıyamda bulunuruz. Nefesler kıraat ederiz. Pir'in huzuru meydanı Hak divanıdır. Rükü ederiz. Duyaya durur, sücud ederiz. Edeplere üzere otururuz. Bütün bu dergah cemlerini ayete, Kuran'a uyarak yaparız" (Özmen,2008,s.105).

Günümüzde de aynı anlayış devam etmektedir. Efendi olarak hitap edilen Çelebi Bektaşîlerinden Doğan Efendi ile Hacıbektaş'ta yaptığımız görüşmede namazı çok kısa olarak değerlendirip *"bizde namaz yoktur, halka namazı vardır, anlamı rızalık almaktır"* gibi bir açıklamada bulunmuştur.

Babagan Bektaşîlerinde namaz yine sâlat yani dua olarak algılanmaktadır fakat uygulanışı biraz daha farklıdır. Her derviş bireysel veya toplu olarak namaz kılmak zorundadır. Kılınan namaz, sabah ve akşam namazı olmak üzere iki vakittir.

Birge, Arnavutluk'taki tekkelerde yapmış olduğu Bektaşîlik araştırmalarında tekkenin Babagan koluna bağlı ve Baba'nın mücerret olduğunu bildirir. İbadetlerden bahsederken,

"tekkede yaşayanların katıldığı hem sabah hem de akşam yapılan bir ibadet hizmeti olduğu söylenir. Muhtemelen bu çok kısa bir hizmettir ve büyük ihtimalle farklı tekkelerde değişiktir. Maalesef yazar tekkedeki bu grup ibadeti hakkında ayrıntılı yetkin bilgi bulmayı başaramamıştır." diyerek bu konudaki başarısızlığından hayıflanmaktadır (Birge,1991,s.186).

Babagan Bektaşilerinin Mısır'daki tekkelerinde de benzer bir namaz ibadetinden bahsedilmektedir. Kaygusuz Sultan Tekke'sinde yaşayan Bektaşilerin çoğunluğunun Balkan'lardan özellikle Arnavut'luktan geldiklerine bakarsak bunların Babagan Bektaşi olduklarına rahatça hükmedilebiliriz. Dergahın gündelik hayatı anlatan belgelerinden biri, İsmet Dâvistâşi'nin gözlemleriyle alakalıdır. Bu belgede Dergahın önemli uygulamalarından olan Aşure günü etkinliklerini anlatırken namazla ilgili “*Namaz vakitlerinde, özellikle de akşam namazı vaktinde, Kur'an tilaveti ya da zikir ve tesbihten oluşan dini tören gerçekleştirilirdi*” (Çift,2013,s.91) yorumu dikkat çekmektedir.

Gözlemcinin bu ifadesi ibadetin bir Sünni namaz yorumundan sonra tesbihata işaret edebileceği gibi bu ifadenin sadece dualardan ibaret Babagan Bektaşi yorumu olduğunu da söylemek mümkündür. Biz ikincisinin daha mümkün olduğunu düşünmekteyiz.

2- Hacıdede ve Şeyhkoyun Babagan Bektaşi Köylerinde Namaz İbadeti Yorumu

Taradığımız yazılı kaynaklar içerisinde Babagan Bektaşilerinin namaz yorumlarını açık bir şekilde bulmak mümkün değildir. Fakat, hali hazırda yaşayan Babagan Bektaşilerinin namaz yorumlarını kontrol ederek, bu konuyu açıklığa kavuşturmamız mümkündür. Bu vesileyle, 1924'ten itibaren Anadolu'ya göçen Balkan göçmenleri içerisinde Babagan Bektaşilerine mensup olanlarla irtibat kurmak gerekiyordu. Biraz da tesadüfi bir biçimde sosyal çevremizin yönlendirmesi ve sosyal medya aracılığı ile Balkan Babagan Bektaşi muhacirlerine ulaştık. İrtibat kurduğumuz Babagan Bektaşileri bugün Samsun ili Havza ilçesi Hacı Dede ve Şeyh Koyun köylerinde yaşamaktadırlar. Selanik'ten göçtükten sonra ilk yerleşim yerleri Elazığ'dır, daha sonra bugünkü yerlerine gelmişlerdir. Daha önce Rum yerleşimi olan bu köyler mübadele yıllarında boşaltılınca Selanik'ten gelen muhacirlere verilmiştir. Eski Rum mezarlığı sürülmüş tarla haline getirilmiştir. Sadece Hacı Dede köyünün ortasında Şemil Dede² türbesi bulunmaktadır.

Hacı Dede ve Şeyh Koyun köylerinde yaşayan Babagan Bektaşileri 1924 yılına kadar Selanik/İnobası yerel ağızda “inebosu” olarak anılan köyde yaşamışlardır. İnobası, Topçular ve Cuma Tekkesi arasında Sarıkaya eteklerinde kurulmuştur. Yeni adı Akrini'dir. Bugün İnebosu (Akrini) köyünde mübadelede Sakarya Karasu'dan giden Ortodoks Lazlar yaşamaktadır (<http://www.inebosukoyu.com/>). Selanik/İnobası köyüne ziyarete gidenlerden edinilen bilgiye göre köydeki Müslüman mezarlıkları ve Türk kültürüne ait izler yok edilmiştir. Özellikle köy ortasında

² Şemil Dede Türbesi, Köy halkının anlattığına göre köye geldiklerinde bu yatacın üzerinde akşamları olağanüstü şeyler gözlenmiş, mezarla ilgilenen bir kişi rüyasında mezarın kendisine seslendiğini ve gelip her gece çerağını yakmasını istediğini söylemiş. O da her gece çerağı yakmak için oraya gider, bakımını yapar temizlermiş. Köylüler de bu vesileyle mezarı türbe haline getirmiş. Bu olay bize eski bir Rum köyünde kutsal mekan yaratarak, yerleşilen yerin kutsallaştırılmasına, meşruluk ve köklülük sağlamasına vesile olmuş gibi gözükmektedir.

bulunan Öksüz Baba (Dağ tekkesi, Cuma tekkesi) tekkesinin geçmişte kubbeli bir yapı iken bugün çökmüş ve tanınmaz halde olduğu söylenmektedir. Günümüzde Öksüz Baba'ya ait olduğu söylenen yıpranmış bir gürgen değnek kaldığı rivayet edilmektedir.

Babagan Bektaşiliğinin inanç ve ibadetleri hakkında Hacıdede Köyü'nde Bektaş Baba ile görüştük. Önce köye gelişleri ile ilgili hikayelerini anlattı. Selanik İnobası köyünden muhacir olarak 1924 yılında gelmişler, 30 hane Hacıdede köyüne 30 hane de Şeyhkoyun köyüne yerleşmişler. Ayrıca bir kısmı Sivas/Divriğ'e ve Elazığ'a yerleşmiş. "Nüfus hakkı" elde edebilmek için gösterilen yerde 10 yıl oturmak şartı olduğundan Divriğ ve Elazığ'a yerleşenlerin bir kısmı, 10 yılı tamamladıktan sonra Samsun'a bir kısmı da Manisa/Merkez Yeniköy'e taşınmış. Selanik'ten geldikleri zaman hizmet görecektiği Baba olmadığı için Niğde'den yine bir Selanik göçmeni olan Abidin Kılıç Baba'yı getirmişler. Baba geldikten sonra Selanik'ten gelen muhip canlar ibadetlerini yerine getirmeye başlamışlar. Abidin Kılıç Baba 1948 yılında Ali ve Muharrem Derviş'i giyindirmiş. Bunlar İzmir'e gittikten sonra Halife Baba Murtaza Baba'dan Babalık icazetini almışlar. Ali Aydın Baba hem İzmir'de hem de Samsun'da hizmet görmüş. Hakka yürüdüktan sonra Bektaş Baba Hacıdede köyü'nde halen hizmet vermektedir. Bektaş Baba'nın Babalık ünvanını veren Mustafa Eke Dede Baba'dır. Mustafa Eke Dede Baba Giritli'dir.

Bektaş Baba kendilerini Bektaşi olarak adlandırmaktadır. Erkanları Balım Sultan erkânı olup, hiyerarşik olarak statüler Dede-Baba, Halife Baba, Baba, Derviş ve Muhip olarak sıralanır. Herkes Bektaşi olamaz, olabilmesi için Yediullah ayetini okuması gerekir. Muhakkak bir kardeşine ikrar vermesi ve Fetih suresi 10. Ayeti (Yediullah ayeti) okuması gerekir. Baba'lar ise her yıl Dede-Baba'ya giderek görülürler. Böylece hiyerarşik bir bağlılık ve denetlenme mekanizması vardır.

Bektaş Baba'nın Babagan Bektaşi inancına dair verdiği bilgiler klasik Anadolu Aleviliği ile benzeşmektedir. Ahiret inancı ile ilgili olarak, "*Cennet ve Cehennem bu dünyadadır ve ruhlar hiçbir zaman ölmez, başka bedenlere girebilir*" derken tenasühü çağrıştıran benzerlikler ortaya çıkmaktadır. İbadetle ilgili kısımda ise yine tüm Alevi-Bektaşi inançlılarda olduğu gibi kadınlı erkekli ibadetler yapılmaktadır. Hizmetler 12 hizmet üzerinden yürütülmektedir. Farklılık bireysel ibadette kendini gösterir, niyaz sadece yola girmiş beктаşilere ait bir yükümlülüktür. Niyaz, salat veya namaz bu üç kavram birbirinin yerine kullanılabilir. Bektaş Baba'nın namaz hakkındaki düşünceleri bu fikrimizi doğrulamaktadır:

"Bektaşiler, Cem'e (Meydan'a) girerken gülbanklar okunur, aslında onlar namazdır.

Muhip, meydana girerken kapı eşiğinde niyaz eder, tercüman okunur bu namazdır.

Namaz, salat'tır, duadır."

"Namaz, Hz. Peygamber zamanında yoktu iki rekat namaz vardı."

“Sabah ve akşam mutlaka sabah güneş doğmadan, akşam güneş battıktan sonra dua ederiz. Oturarak yaparız. Belli bir yön yoktur. Eğer bir insan varsa onun cemaline dururuz. Allah, hiçbir yere sığmaz, insan gönlüne sığarım demektedir. Namaz için sırayla üç kere ihlas suresi, Fatıha suresi, salavat-ı şerif ve nâdi Ali sonra da Gülbang duası okuruz.”

Bektaş Baba namaz konusundaki düşüncelerini aktardıktan sonra bu ibadeti uygulamalı olarak göstermiştir. Namaz esnasında okuduğu sure ve dualardan sadece nâdi Ali yazılı bir metin olarak elinde bulunmaktadır. Bu metin de okunduğu şekli ile yazılmış olduğundan anlamak kolay olmamıştır. Bu nedenle nâdi Ali'nin olması gereken formunu da ayrıca verdik. Salavat-ı Şerif ve Gülbang ise kayıt cihazımızdan çözümleyebildiğimiz kadarıyla yazıya geçirilmiştir, orijinali hakkında bir fikrimiz olmadığı için olduğu gibi yayınlanmıştır. Metinlerde geçen bazı yerler anlaşılmadığı için boş bırakılmıştır.

İhlas Suresi:

Kul huvallâhu ehad. Allâhus samed. Lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehu kufuven ehad.

Fatıha Suresi

Bismillâhirrahmânirrahîm.

El hamdu lillâhi rabbil âlemîn. Er rahmânir rahîm. Mâliki yevmid dîn. İyyâke na'budu ve İyyâke nestâîn. İhdinas sırâtel mustakîm. Sırâtallezîne en'amte aleyhim gayril magdûbi aleyhim ve lâd dâllîn.

Salavat-ı Şerif

Bismişah Allah Allah

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali Muhammed Mustafa

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali Şah Aliyel Murtaza

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali Haticetül Kübra

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali Fatımatül Zehra

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali İmam-ı Hasan ul rızkı masumeyi Abdullah

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali İmam-ı Hüseyin Sah-ı şehidi deşti kerbela masumeyi Abdullah-ı ve behçet-i Kasım

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali İmam-ı Muhammed Bakır-ı masumeyi Ali

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali imam Musa-i Kazım masumeyi Salih-i Tayyip

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali Ali Rıza şehid-i şeh deşt-i Hasan

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali İmam-ı Muhammed Taki masumeyi Cafer

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali İmam-ı Hasan-ül el Askeri

Allahümme salli ala seyyidina bi ya'lemun cemali İmam-ı Muhammed-i Mehdi sahibi zaman kutb-i devran hüccetül burhan düazdeh imam-ımasumeyikemberbest nur-ı nebi kerem-i Ali nuru nübüvvet sırrı velayet Hünkar-ı Hacı Bektaş-ı eli demine devranına hüü.

Nâdi Alf³

Bismih Şah Allah Allah

Nadı Aliyyen misirül acayibi Tecedderü avnen Leke finnehahibi Likulli emmi ve Gammin seyenceli bi nuri azametike ya Allah ya Allah ya Allah ve bi nuri Nübüvvetike ya Muhammed ya Muhammed ya Muhammed ve bi sırrı velayetike ya Ali ya Ali ya Ali edrikni edrikni edrikni La feta illa Aliyla Seyfe illa Zülfikar La havla vela kuvvete ilah Billah Aliyyül azim.

Gülbang⁴

Şahı merdan kuluyum

Ali abanın nesliyim

Teslim Hasan Hüseyinin askeriyim

Gürühü naciden tariki Bektaşiyim

Caferi Sadık mezhebi hak mezhebi 72 firkanın biriyim

Emir eri müminin alemi Hünkar Hacı Bektaş-ı Velidenim.

Rehberim Muhammed mürşidim Ali

³ Bektaşiliğin geniş dua dünyasında bir çok Nad-ı Ali duası vardır. Yukarıdaki Nad-ı Ali'ye benzer bir kitabi Nad-ı Ali duası aşağıdaki gibidir:

Nâdi Alf

Bismi şâh Nâdialiyen mazharı'l-acâib Necdhu avnen leke fi'n-nevâib Lî ila'l-lâlahi hâcetün Küllü hemmin ve gammin seyenceli Bi-nûri azametike yâ Allah, yâ Allah, yâ Allah, Ve bi-nûri nübüvvetike yâ Muhammed, yâ Muhammed, yâ Muhammed, Ve bnûri velâyetike yâ Ali, yâ Ali, yâ Ali, Ve aleyhi muhâvveli yâ Eba'l- Hüseyin, yâ Eba't-Turaâb Edrikni, edikni, edrikni(Güleç,2016,s.254)

⁴ Hem Babagan Bektaşilerinde hem de Çelebilerde yani tüm Alevi Bektaşi literatüründe sabah ve akşam gülbangları vardır. Fakat Babagan Bektaşilerinin haricindeki Alevi Bektaşiler bu gülbangları günlük ibadet idraki içinde yerine getirmezler.

Kutbu alem Hünkar-ı Hacı Bektaş-ı Veli

Demine devranına hüü

Akşamlar hayrola hayırlar feth ola şerler defola Münkir münafık berbat ola Müminler bermurad ola Allah Allah. Demler daim Cemler kaim ibadetlerimiz Salih ve salim ola Gönüller şad meydanlar abad meclisler şad ola Allah Allah. Dostlarımız mesul düşmanlarımız makul, sırlarımız mestür gönüllerimiz pür-i nur hanedan-ı fukara mamur ola Muratlarımız hasıl, erkanlarımız makbul ola Allah Allah. Halik-i yekta ferdi bu emta mucibi mevcüdatcelle celalühü hemmi vallahi naib(naim cennetinde) sırat-ı müstakimden ayırmaya.Namerde muhtaç eylemeye Allah Allah Seyidi kainat meafai-lü mevcüdat sultanı-ı evliyaMahbub-u Rabbul alemin Ali fethullah ficemi haluk ul evvel asil.....salavatullah lehü küfüven Allah AllahŞahı merdan şir-i Yazdan mazhar-ı rahman nazar-ı ehli iman fethiyan Ali fethullah ficemi nefsiPaki vel mürselîn salavâtullah nadamat-ül arz-ı sema seydetül masum hazret-i Fatıma-tüz Zehra, Hatice tül Kübra Allah Allah...Nuru Peygamberi şeppe ü şüppe seyit ü sacittir Hazreti Zeynel Abidin mefarat-ül Hazreti Muhammed Bakır Caferi Sadık seyid-ülHazreti Musa-i Kazım Ali Musa Rıza masharı ilahi mahrem-i namütenahi hazret-i Muhammed-i Taki Ali naki, Hasan-ül Askeri Sahib'üz zamân kutb-i devran Allah Allah, Balım Sultan, Seyid Ali Sultan, Hacim Sultan, Abdal Musa Sultan, Seyit Cemal Sultan, Kaygusuz Sultan, Sarı Saltık Sultan,Kamber Ali Sultan, Hızır Veli Sultan, Şah sadaret Sultan, Karadonlu Can Baba Sultan, İbrahim-i Nebi Sultan, Otman Baba Sultan, Pir Sultan, Pir-i Baba Sultan, Membei Sultan, Mehmed Mecdi Baba, Abidin Baba, Kazım Baba, Hayrettin Baba, Bedri Noyan Dede-Baba Sultan, Mürşidimiz Ali Aydın Baba, Mustafa Eke Dede-Baba Sultan, büyük Atatürk, üçler, beşler, yediler, kırklar, üçyüzler, binbirler, cümle piran efendilerimizin nazarları gönlümüzde ola Allah Allah Pirimiz üstadımız Hünkar-ı Hacı Bektaş-ı Veli ruhaniyetleri üzerimizde hazır ve nazır ola. Allah Allah Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli'nin ruhaniyetleri rehberimiz ola. Namazlarımız niyazlarımız kabul ola. Hayırlı akşamlar, hayırlı saatler, hayırlı dakikalar, hayırlı saniyeler ihsan eyleye. Merde, namerde muhtaç eylemiye nuru nebi kerem-i Ali pirimiz üstadımız Hünkar-ı Hacı Bektaş-ı Veli demine devranına hüü diyelim hüü.

Sabahları ise yukarıdaki sure ve duaların hepsi okunur, sadece gülbanklarda sabahlar hayrola diye başlar.

Ali Sönmez Baba Şeyhkoyun köyünün Baba'sıdır. Kendisiyle 2013 yılında görüşülen Baba, 2015 yılında vefat etti. Yerine Enver Baba hırka giydi. Ali Baba ve Enver Baba'yı giydiren Halife-Baba Cafer Baba'dır. Girit kökenli olduğu ve Yugoslavya'dan icazet aldığı söylenmektedir. Şeyhkoyun köyünde bugüne kadar Abidin Kılıç Baba, Muharrem Baba, Hüseyin Cengiz Baba, Ali Sönmez Baba ve Enver Baba hizmet görmüştür.

Ali Baba ruhların ölümsüz olduğu ve don değiştirebildiğinden bahseder:

“insan 40 günde bir devr-i alem olur. Ruhlar zaten ölmez, insan vücudu ölür. Devr-i alem dediğimiz şey ruhtur, ruh yer değiştirebilir...Hz.Ali'nin Hacı Bektaş Veli donunda geldiği söylenir.”

Cennet ve cehennem hakkındaki görüşleri de Anadolu Alevileri gibidir:

“Yaratıldıktan sonra bir sürü kötülük yaptıysanız, zaten cehennemdesinizdir. Ama iyi şeyler yaparsanız zaten cennettesinizdir. Yani toprak altında cennet olmaz. Cennette cehennemde bu dünyadadır.”

Ali Baba'ya namaz hakkındaki görüşleri sorulduğunda yine Anadolu Alevilerinin namaz yorumuyla karşılaşırız:

“namaz için Kuran-ı Kerime bakarsanız namaz yoktur, salât vardır. Namaz salâttır, vakit de yoktur. İsterseniz 20 sefer dua edin isterseniz 40 sefer dua edebilirsiniz. Beş dua okuyacağınıza on dua okuyun. İnsanlar çalışmazsa çoluk çocuğun rızkını almazsa isterseniz her gün dua edin fayda vermez”

Başka bir yerde yıl boyunca hangi ibadetleri yaparsınız sorumuza;

“Muharrem ayından başlarız. Niyazlarımızı sabah ve akşam yaparız. Muharrem ayından sonra hizmetini göstermek isteyen aşığın görevini yerine getiririz ve ona kurban keseriz.” şeklinde cevap vermiştir.

Dikkat edilirse Namazı salât olarak algılayıp yorumunu da Anadolu Alevilerinin idrak tarzına göre cevaplamıştır. Namaz ile niyaz arasında bir ilişki kurmamıştır. Niyaz hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir:

“Niyaz günlük ibadetlerimizde sabah ve akşam yaptığımız devamlı bir ibadettir. Niyaz ibadetimizi oturarak dualarla yaparız. Ama bu ibadeti herkes yapamaz önce yola girmek gerekir. Niyaz abdesti için taharetli olmak, temiz olmak gerekir fakat illaki ayağını yüzünü yıkamak gerekmez. Sabah güneş doğmadan önce Akşam ise güneş battıktan sonra (Hoca ezanından sonra) niyaz edilir. Belli bir yön yoktur, cemalet cemale kılınır.”

Ali Baba'ya çok ısrar etmemize rağmen bu ritüelin uygulamasını göstermesini sağlayamadık, içeriği hakkında bilgi edinemedik.

Görüldüğü üzere, Baba'nın namaz yorumunda hem şekilciliği yeren hem de şekli onayan ve birbiriyle bağdaşmayan bir durum vardır. Namaz salâttır (ki salâtın dua oldu olduğunu bilmektedir), vakti de yoktur demektir. Niyaz (ki sure ve dualardan oluşmaktadır) sabah ve akşam olmak üzere güneşin durumuna da gönderme yaparak belirli bir vakte işaret eder. Bu karmaşık durumu iki farklı coğrafyada yaşamalarıyla izah edebiliriz. Balkan coğrafyasındayken muhtemelen Hurufi dervişlerinin

etkisiyle Nizari İsmaili namaz ibadet şeklini uygulaya gelmiş, Anadolu'ya geldiklerinde de Anadolu Alevi namaz yorumu inançlarına eklemiş olabilirler.

Bu eklemiş yapı bir tarafa bırakılırsa, bizim için önemli olan yukarıdaki ritüelde namaz için bir vakit, şekil ve içerik veriliyor olmasıdır. İbadet tarzı bir nevi imza gibi dini gurupların kimliklerine dair bilgi vermektedir. Nitekim, Türk Sünnilerin beş vakit namaz, On iki İmam Şia mezhebinin üç vakit namaz, Nusayri İsmaililerin beş vakit namaz, Nizari İsmaililerin iki vakit namaz ibadeti ile anılması ve her birinin kendine özgü içeriklerinin olması dini gurupların izinin sürülmesi bakımından araştırmacılara imkan vermektedir. Konumuza yakınlığı bakımından özellikle iki dini gurup Nusayrililer ve Nizari İsmaililerinin namaz yorumları dikkatimizi çekmektedir.

Nusayrilikte, her Nusayrinin, namaz olarak adlandırılan bir ibadeti günde beş kez yerine getirmesi zorunludur ve namaz vakitleri sırası ile Muhammed, Fatır, Hasan, Hüseyin ve Muhsin olarak adlandırılır (Keser,2016,s.120).

Nusayrilikte, kişisel namazı yerine getirmek için belirli bedensel hareketleri yapmak zorunlu olmadığı gibi, abdestli olmak koşuluyla, temiz ve günah işlenmemiş herhangi bir mekânda, yürürken, otururken ya da uzanırken gerekli sure ve dualar okunarak namaz kılınabilir. Bu nedenle dışarıdan bakıldığında bir Nusayrinin ibadetini yerine getirdiği çoğunlukla anlaşılmaz (Keser,2016,s.120).

Nizari İsmailiğinde namaz ibadetini belirten kaynak bulmak bu konuda yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle oldukça güçtür. Ayrıca Nizari İsmaili İmamların tarihsel süreç içinde namazda yeni düzenlemelere gitmeleri de bu konuda kesin bilgiye ulaşmakta sıkıntı yaratmaktadır. Yabancı kaynaklar içinde Sultan Muhammed Şah'ın 1908'de Bombay Yüksek Mahkemesine verdiği ifadede Nizari İsmaili ibadetten bahsetmektedir. Namaz, yüzleri kibleye dönük inşa edilen Cemaathane adı verilen mekanlarda kılınmaktadır. Namaz ibadeti sabah şafak vakti, akşam güneş batımından hemen sonra ve gece olmak üzere üç vakit olarak bildirilmektedir. İçeriğinde ise Kur'an'dan sureler, dualar ve Nizari İsmaililerin 49 imamının isminin anılması bulunmaktadır. Namaz oturarak ve sadece secde ederek yapılmaktadır (<https://indiankanoon.org/doc/1531123/>). Fakat, bu namaz yorumu Tajddin Sadıq Ali ve Mümtaz Ali'ye göre Hindistan'daki kültürel çevreye göre formüle edilmiş ve propagandanın başarılı olması için düzenlenmiştir. Namazın vakitlerini bildirirken sabah, akşam ve kalan uygun bir zamana işaret eder ki bunun Dünyanın geri kalanındaki İsmaililer için kabul edilebilir bir namaz yorumu olmadığından bahseder (Tajddin Sadıq Ali-Mumtaz Ali,2009,s.2).

Yerli araştırmacılardan Zahide Ay ise Bedaşan'daki Nizari İsmaililerin arasında bizzat bulunarak gözlemlerini yazmıştır. Gözlemlerinde namaz ile ilgili net bilgiler vermektedir:

“Pamir bölgesinin İsmailileri, günde iki vakit namaz kılıyorlardı. Sabah kalkınca ve gece yatmadan önce. Burada kaldığım süre içinde hiç ezan sesi duymadım. Hiç cami de görmedim. Bütün namaz boyunca oturarak ibadet ediyorlardı. Seccade olarak bir bez parçası ya da bir havlu kullanıyorlardı.

Buna “Ca-i namaz” diyorlardı. Türkçesi “namaz yeri” demektir. Hiç rekât yoktu. İbadet boyunca kırk dokuz İsmailî imamının isimlerini sayıyorlardı habire. Bir de eğer biliyorlarsa bazı sûreleri okuyorlardı. Yarım saatten fazla sürüyordu bir namaz” (Ay,2006,s.186).

Ay'ın gözlemlerini dikkate alırsak, Bedaşan'daki Nizari İsmaililerinin namaz yorumunun Babagân Bektaşilerine çok benzediğini görürüz. Benzerlikler, vakitlerin hem sayı hem de zaman olarak aynı olması, namazın dua ve surelerle icra edilmesi, son olarak kutsal saydıkları isimlerin her birinin anılması olarak sıralayabiliriz. Kutsal sayılan isimlerin her dini gurubun bağlı olduğu tarikat silsilesine veya imam silsilesine göre değişiyor olması anlamlıdır. Nizarilerin bir başka dini guruba girerken kendi imamlarının değil de dahil oldukları tarikatın bağlı olduğu önemli kişilerin isimlerini kutsaması stratejik bir davranış olarak benimsenmiş olabilir.

3-İsmaililer'de Şeriatın Neshi

Anadolu Aleviliğinde namazın sadece dua olarak algılanması, şeriatın neshi konusunda Karmati İsmaili dini grubunun tevil anlayışından kaynaklanabilir. Nitekim, İsmaililer arasında İslam şeriatının neshi konusunda ortak bir tavırdan söz edebilmek mümkün değildir. Erken dönem İsmaililiğinde İslam şeriatının nesh edilmediği görülmektedir. Fatımi-Karmati bölünmesinden sonra Fatımi İsmaililiğinde İslam şeriatına bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Karmati çevrelerde ise bölünmeden sonra İslam Şeriatının yürürlüğüne genel olarak son verilmiştir. Karmatilerin şeriatı nesh etmelerinin temel dayanağı, Mehdi'nin çağı olan yedinci devrin başlamış olduğunu düşünmeleridir. Onlara göre Mehdi Muhammed b. İsmail'in ortadan kaybolması ile Hz. Muhammed'in Şeriatının hükmü sona ermiş ve şeriatsızlık dönemi olan yedinci devir başlamıştır. Bahreyn Karmatileri ve Horasan-Maveraünnehir Karmatileri bu fikrin savunuculuğunu yapmıştır (Avcu,2009,ss.267-287).

Dürzilikte de benzer bir yaklaşım vardır. Hareketin kurucularından Hamza b. Ali'nin diğer şer'i kurullarla birlikte namazı da iptal ettiği bunun yerine doğru sözlülük prensibini getirdiğine inanılır (Öz,1994,ss.39-48). Nitekim bir Dürzi risalesinde “**el-Kitâbü'l-Ma'rûf bi'n-Nakz'l-Hafıyyi ve kad Rufi'a ile'l-Hazreti'lLâhûtiyye**” İslam dinindeki şahadet, namaz, oruç, zekat, hac, cihat ve velayet erkanları gerek zahiri ve gerekse batını her iki anlamlarıyla nesh edilmektedir (Şenzeybek,2010,s.218). Şeriatın neshi nasıl anlaşılacağı konusu müphemdir. Şeriat tevil edilerek yeni bir batını yorum ve uygulama mı geliştirilir? Yoksa Dürzi namaz yorumunda olduğu gibi tamamıyla hem zahiri hem batını uygulama mı kaldırılır? Bu husus Karmati İsmaili tarihinin yazılı kaynaklarında gizlidir. Fakat, Karmati İsmaililerin şeriatı nesh ederken batını da nesh etmiş olabilmeleri ihtimal dahilindedir. En azından Anadolu Aleviliği böyle bir vaziyet alışı neticesinde namazın zamanına ve şekline kayıtsız kalmış olabilir.

Sonuç

İsmaililik tarih sahnesine çıktığından beri sürekli değişim içerisinde. Yaşadığı coğrafya ve sosyal çevreye göre yeniden yorumlanmış bu haliyle tarikatlar içinde yer edinebilmiştir. Özellikle Nizari İsmailileri Alamut kalesinin düşmesinden sonra Hurufilik tarikatı içinde kendini gizlemeyi bilmiştir. Hurufiliğin Anadolu ve Balkan coğrafyasında etkin olması, Nizari İsmaililerin inanç ve ibadetlerinin Alevi-Bektaşî inanç ve ibadet yapısına sirayet etmesine vesile olmuştur. Hulul ve tenasüh inancı, kadınlı erkekli toplu ibadetler ve namaz yorumları en belirgin olan etkilerdir. Fakat İsmaililik her bölgeye ve dini gruba aynı derecede etki etmemiştir. İsmaililiğin her bir kolunun ibadetleri yerine getirme biçimi birbirinden farklıdır. Bu, her bir dini gurubun etkin olduğu coğrafyaya bıraktığı izi gibidir. Doğal olarak bu dini grupları imzalarından takip etmek mümkündür. Nizari İsmaililerinin namazı eda ediş bakımından kendine özgü bir yorumu vardır. Günün iki ucunda oturarak ve dua ederek namaz kılarlar. Bu namaz yorumunu Hurufilik aracılığı ile Balkanlarda Otman Baba Bektaşîlerinde gözlüyoruz. Tahmini 500 yıllık bir namaz yorumu değişmeden aktarıla geldiğine göre, Anadolu Aleviliğinin Nizari İsmaililiğinden etkilendiğini söylemek en azından namaz yorumu açısından güçtür. Kanaatimizce yine başka bir İsmaili grup olan Karmatî İsmaililerin namaz yorumu Türk İsmaili yorumunun gelişmesine katkıda bulunmuştur. Karmatî İsmailileri IX. ve XI. yüzyıllar arasında Horasan– Maveraünnehir bölgesindeki Türkmen grupları irşat faaliyetlerinden sonra tarih sahnesinden çekilirken Vefai tarikatı içinde erimiş ve bu yolla Anadolu Alevilerine ulaşmış olabilir.

Kaynakça

Arayancan, A.Ayşe, “Suriye Bölgesinde İki İnanç Hareketi: Nizari İsmailileri ve Nusaryilik” ,

Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2010/54, ss.183-198.

Avcu, Ali, “Erken önem İsmaililiğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine”, *C.Ü.İlahiyat*

Fakültesi Dergisi, XIII/2-2009, ss.267-287.

Avcu, Ali , “Karmatiler: Otaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine

Katkıları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, Yıl:2010, ss.199-246.

Ay, Zahide , *Handut*, Selenge Yayınları, İstanbul -2006.

Aytekin, Şenzeybek , “Dürzi Kutsal Metinleri içerisinde Yer Alan Bazı Risalelerin

Tasnif ve Tahlili”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss.199-26 (2010).

Bahadır, İbrahim: “Balkanlarda Babailer ve Bektaşîler”, *Uluslar Arası Türk Dünyası*

İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri, Tüksev Yay., Ankara-2002 Ss.107-157.

Birge, J. Kingsley, *Bektaşilik Tarihi*, Ant Yay: İstanbul-1991.

Çift, Salih , *Mısır'da Bektaşilik*, Dergah Yay., Ekim,2013.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., 12.baskı,

1995-Ankara,s.297.

Güleç, İsmail, *Hurufilik ve Bektaşilik*, İz Yay., İstanbul, 2016.

Karakaya-Stump, Ayfer, *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim-2015

Keser, İnan, *Nusayri Alevilik*,Karahan Kitabevi-2016.

Melikoff, İrene, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin), Cumhuriyet Kitapları-1999.

Ocak, Ahmet Yaşar, *La Révolte de Baba Resul: Un Mouvement Socio-religieux au XIIIe Siecle en Anatolie*, Publ. de la Société Turque d'’Histoire, Ankara-1989.

Ocak, A.Yaşar , ”Bektaşilik” md., T.D.V.İ.A., C. V, İst., S.373. 1989

Ocak,A.Yaşar,Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1992.

Ocak,A.Yaşar,“Türkler ve İslamiyet:Türklerin Müslümanlağı Tarihine Dair Bir

Sorgulama”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Semih TEZCAN’a Armağan

Cilt:13, Yıl:2013 ss.251-260-

Ocak,A.Yaşar,“The Wafa’î tariqa (Wafâiyya) durng and after the period of the Seljuksof Turkey: A new approach to the history of popular mysticism in Turkey”, *Mésogaios*, 25-26 (2005), 209-248.

Ocak,A.Yaşar, “Islam’s Second Aspect in Turkey’s History:Rethinking the Shî’a Element in Anatolia, or Some Comments on the Isma’îli Influences”, *Hoca, Allame, Puits de Science: Essays in Honour of Kemal H. Karpat* Edited by Kaan Durukan, Robert W Zens & Akile Zorlu-Durukan The Isis Press, İstanbul 2010, p. 11-26

Ocak,A.Yaşar, *Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayını, 2011

Özmen, İsmail-Koçak, Yunus, *Hamdullah Çelebi’nin Savunması*, Dumat Ofset

2.Baskı, Ankara,2008

Yaman, Ali, *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*, Nokta Kitap-2012.

Yıldırım, Rıza: “Anadolu’da İslamiyet: Gaziler Çağında (XII.-XIV.Asırlar) Türkmen İslam

Yorumunun Sünni alevi Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Osmanlı*

Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, XLIII(2014), ss.93-124

Yıkılmış, M.Salman, *Hacı Bektaş Veli'nin Evlatları*, İletişim Yay.,: İstanbul-2014.

Yılmaz, Hulusi, “Nizarî İsmaililiği ve Alevilik: İki Farklı Dinî İdrakte Benzeşen

Yorumlar Üzerine Değerlendirmeler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz

2009, s.123-133.

Tajddin Sadiq Ali-Mümtaz Ali, “Dua-Namaz İn Şhia İmaili Tariqah”, 2009

<http://ismaili.net/heritage/doc/author/Tajddin+Sadiq+Ali>

(<http://www.inebosukoyu.com/>).

(<https://indiankanoon.org/doc/1531123/>)